

Shiri Zsuzsa

Magyar zsidó túlélő nők a holokausztra emlékeznek, élettörténetek antológiája

Rögzítette és szerkesztette: Ilana Rosen

*Hungarian Jewish Women Survivors Remember the Holocaust:
an anthology of life histories*

Lanham, Maryland: University Press of America, 2004

Ilana Rosen, az izraeli Ben Gurion Egyetem magyar származású kutatója a folklórral, s családi gyökerei miatt persze a magyar zsidók világával foglalkozik. A szerző héber nyelven megjelent kötetei a monarchiabeli magyar zsidó történelmet, annak is életszagú, elmesélt, egyéni élményanyagát kutatják. A *Nővérek a bajban* tudományos igényű a magyar túlélő nők történeteit dolgozza fel a folklór és az irodalomtudomány eszközeivel. *Auschwitzban megfújtuk a sófárt* című héber nyelvű könyve egy másik hiányt pótol: a gazdag kárpátaljai zsidó folklór anyagával foglalkozik. A magyar holokauszt túlélők élettörténeteit elemző doktorátusának, s a kárpátaljai zsidó folklór kutatásának mintegy „mellékterméke” egy angolul kiadott könyv, amely zsidó asszonyok élettörténeteit tartalmazza. Bár a kutatások kapcsán „véletlenül” született, a kötet magában is megáll a lábán, kerek egészét alkot.

A vékonyka könyvből kibontakozik a 20. század magyar zsidó nőinek története, az olyannyira hiányolt *másik* történelem, ami nem elsősorban a politika férfias hatalmi harcáról, a háborúkról és a forradalmakról, az ideológiákról és a manipulációkról szól, hanem arról, hogy az ember mindenezeket hogyan élheti túl, és egyáltalán túl lehet-e élni normálisan.

Miben más ez a női történelem a történelemkönyvek megszokott narratívájához képest?

Akár részt akartak venni a „történelemben”, akár nem, Hitler háborúja nem tette lehetővé a magánszférába, a családba vonulást, a zsidó nő-

ket és gyerekeket akár szándékuk ellenére is be-
lerángatták egy „történelmi eseménybe”. A férfitapasztalatokról könyvtárnyi szak- és szépirodalom szól, hogy a férfiak akár még egy örült világban is miként tartottak ki, hogyan jelenítették meg értékeiket. De ezekben a történetekben és kutatásokban a nők általában csak mellékszereplők. A könyvtárakban nőktől főként holokauszt-naplókat találunk, mivel ez a műfaj mintegy legitimálja „én”-jük előtérbe emelését, kihozatalát a nyilvánosság, a nagyközönség elé, hiszen eredetileg nem is a nagyvilágnak készültek. De Anna Frank amszterdami, Szabó Borbála budapesti vagy Mary Berg varsói gettónaplója kiválóan példázza, hogy a nők is tudnak írni, s van is mit elmesélniük. Azonban ilyen naplók csak a holokauszt „naposabb oldalán”, Amszterdamban bujkálva, vagy kiváltságos családdal Varsóból még időben elmenekülve, vagy a budapesti viszonylag túlélhetőbb körülmények között születtek. Az igazi borzalmak világában, a koncentrációs táborokban nem akadt papír és ceruza naplót vezetni, Anna Frank deportálás utáni sorsát is csak ismerősök elbeszéléseiből ismerjük. Ilana Rosen lejegyezte néhány túlélő történetét, s így hozzáférhetővé tette azoknak a narratíváját is, akikről soha nem hallanánk, akik nem vezettek-vezethettek naplót, akik a hagyományoknak megfelelően továbbra is csak a családokon belül mesélnék el történetüket, ha elmesélnék egyáltalán, és ha lenne, aki meghallgatja őket.

Miben mások ezek a történetek? Miben más a túlélő nők történelmi és élettapasztalata, mint

a férfiaké? Az egyik legfontosabb különbség talán az, hogy mivel a nők évszázadokon át főként a család keretében „érvényesülhettek”, a családok össze- és fenntartása volt a feladatuk, a táborokban, a legvadabb, csak az egyéni túlélésre készítő helyzetekben is állandó motívum a szolidaritás, a másokról való gondoskodás vágya. S a kutatások bizonyítják, hogy azok, akik Auschwitzban is ápolhették, elláthatták egy-egy szerettüket, akik anyák, nővérek, jó barátok maradhattak, sikeresebben tudtak szembenézni a rettenetekkel. Nekik is erőt adott a jól ismert szerep, értelmet teremtett saját létükhöz is, hogy ne adják fel a túlélés reményét. „Egyszer csak úgy két hét után egy idősebb asszony tűnt fel az ajtóban, és a Lőrinc lányokat kereste. Kiderült, hogy a nővérem nagynénje az anyja ágáról. Azt mondta, átvizs minket a tizenbetes blokkba. [...] Hogyan vitt minket át? Állandóan számoltak minket. Mit tett? Valakivel számot cserélt – akkoriban még nem tetováltak, csak blokkszámok voltak –, és így nem kellett keresniük a hiányzó számokat. Így maradtunk együtt a felszabadulásig.” (Zsuzsa D., 71. o.) „Amikor anyám az éjszakai műszakban dolgozott, mindig hozott nekem egy tál ételt. »Tessék, egyél.« Hat hétig voltunk Auschwitzban.” (Leah. S., 97. o.) „Újra összeszedtek minket. A gyerekekkel voltam, egy táskával és a naplómmal. Tizennégy éves korom óta máig mindennap írok a naplómba. Az egyik őr azt akarta, hogy a gyereket [1 éves gyermek] hagyjam a házmesternél. Nem voltam hajlandó, és vitatkoztam vele, amikor a napló egyszer csak kiesett a táskámból. A férfi megkérdezte, mi az, én meg mondtam, hogy a naplóm. Nevetni kezdett, és azt mondta: »Azt hiszi szüksége lesz naplóra ott, ahová visszük?«, tovább vitatkoztunk, hogy otthagynom-e a gyereket, és végig nagyon udvarias volt, törődött a gyerekekkel. Azt mondtam: »Ha le akar lőni, és meg akar ölni, tegye meg, de csak a gyerekekkel együtt.« A sors, ahogy mondják, megint időt adott.” (Hilda T., 77. o.)

A szolidaritás állandóan jelen levő motívuma a könyv élettörténeteinek: „Segíthettük a foglyokat a csomagokban talált tárgyakkal. Megvoltak az embereink, akik a többi barakkokba átvitték a dolgokat. Nem bántuk, hogy elkaphatnak, mert tudtuk, hogy úgymint halál vár ránk.” (Éva B., 23. o.) „Készítettem egy csomagot az orvosnak és át tudtam adni. De valahogy valaki észrevett és megbüntettek. A napon kellett térdelpennem egész nap. Elájultam és vízszel felloccsoltak. Az orvos ma már halott. Soba nem tudta, mibe

került nekem, soba nem mondtam el neki.” (Éva B., 24. o.) „Nelly nevű unokatestvérem velem volt. Kislányként együtt szoktunk nyaralni és gyakorolni a zongorán, négykezeseket játszottunk. [...] Most, amikor a konyhán dolgoztam, krumplit és répákat loptam ki neki és az anyjának, akinek hasmenése volt. Egyszer egy asszonynak látszani kezdett a terhesége, és ő is jött ételért, és neki is adtam. [...] Ott megismertem a kölcsönös segítség és támogatás jelenségét. Ki akartam állni a sorból, de a barátaim és rokonaim visszatartottak, nem engedték. Akkor már semmi sem érdekelt, mivel hallottam az anyám sorsáról, de nem engedték, hogy feladjam magam. Ezért az egész csoportot megbüntették.” (Rika S., 83. o.)

Az „én” a visszaemlékezésekben a szokásos holokausztörténeteknél jóval kevésbé kerül előtérbe. Bár arra kérték őket, hogy saját egyéni élettörténetüket meséljék el, igazából családtörténeteket olvasunk, a szülőikkel, nagyszülőikkel kezdődnek, és saját új családjuk történetével érnek véget az elbeszélések. A nők számára a család világa a kiindulópont és a végpont, az alfa és az ómega. Valahogy úgy kezdődnek a történetek, hogy: „Nagyon jók az emlékeim gyerekkoromból. Nagy és meleg családom volt, mindkét szülőm nagyon nagy családból származott. Mi ketten voltunk nővérek.” (Ariella G., 39. o.); „Nagyon stabil gyerekkorom volt. Anyám otthon volt, apám egy cégnél dolgozott. A falusi iskolába jártam, ahol együtt tanultak az osztályok.” (Roselia G., 61. o.); „Szigorúan fogtak minket és jó nevelést kaptunk. Nem engedték senkinek, hogy éjjel egyedül kimenjen. Otthon is segítenünk kellett. Esténként angórafonallal kötöttünk [...] (Zsuzsa D., 72. o.) és valahogy így érnek véget: „Akkoriban a gyerekeim elkezdtek házasságot, tehát segítenem kellett őket. Aztán az ötvenes éveimben elismerték a háborús tevékenységemet és kaptam egy kormánynyugdíjat. Megengedtem magamnak, hogy nyugdíjba menjek, nem kellett tovább aggodnom. Kaptam egy lakást, bebútoroztam, és most békésen élek a nyolc unokámmal.” (Klara N., 19. o.); „Végre tudtam fizetni a gyerekeim taníttatását. A fiam nagyon érzékeny gyerek volt és kitűnő tanuló matematikában és fizikában. A lányom is tanult. Szerencsére nem emlékszik a gyerekkora viszontagságaira [gazdasági nehézségek Tel-Avivban az 50-es években, a lány mint kicsi baba Budapesten], de a fiamnak vannak azzal a korszakkal kapcsolatos betegségei.” (Hilda T., 80. o.)

A könyv visszaemlékezései cáfolják azt a Magyarországon igen elterjedt narratívát, hogy idilli körülmények közt boldogan éltek a magyar zsidók, míg nem a csendőrök felsőbb és német utasításra vagonokba rakták őket, és egyszer csak Auschwitzban találták magukat. A vidéki mesélők történeteiben fontos szerepet kap a magyar gettólét, mely rendkívül kegyetlen volt és általában felkészületlenül érte a kirekesztetteket. A gettók, a téglagyárak és a vagonok fokozatos átmenetet alkottak Auschwitzig, ezek után már nem is tűnt olyan hihetetlennek és elfogadhatatlannak a koncentrációs táborok világa. Az is lehet, hogy mindez azért nem volt sokáig köztudott, mert a hegemónikus magyar holokauszt narratívába csak a nők révén kerülhetett volna be? Hiszen a férfiak a kevés kivétel és/vagy kivételezett eseten kívül munkaszolgálatban voltak, az idős férfiakat Mengeléeék már a megérkezésükkor kiszelektálták a gyerekekkel együtt, s csak a túlélő asszonyok mesélhették volna el, tehették volna a köztudat részévé a vidéki bevagonírozás előtti borzalmakat. A háború után az egykori felelősök nyilván nem dicsekedtek a történetekkel, inkább a nyomokat próbálták eltüntetni. A túlélők a kötetben található visszaemlékezései egyértelműek ebben a kérdésben: „44-ben pészab idején megszálltak a németek. Csak egy szobát hagytak, a másikat elvették. [...] Ezután a »bemutatkozás« után örök jöttek, és az összes zsidót elvették a házaikból és olyan kétszázötvenünket a zsinagógába zsúfoltak. Nem tudom, meddig voltunk a zsinagógában. Aztán a gettóba küldtek minket [...] néhány napig voltunk a gettóban, míg egy nap elvették az élőkét. Addigra voltak halottaink is, akiket nem tudtunk eltemetni. A hullákat a zsinagóga udvarára kellett vinni. Most Sátorlajú helyre vitték. Nem volt se ételünk, se italunk. [...] A rendőrök mindennap jöttek, és mindenféle ürüggyel verték az embereket. Nem érdekelte őket, hogy valaki öreg vagy beteg. [...] Elvették az emberek ékszerét, óráját. Mindennap találtak valami okot, hogy megalázzanak minket. [...] Három különböző transzportban deportáltak minket. Mindenki együtt akart maradni a családjával, de nem mindig sikerült. Már akkor elválasztottak minket egymástól. Nem tudtuk, ki hova került.” (Magda G., 28. o.)

A mesélők szinte mind fiatal lányok voltak '44-ben, általában a korban a nőkre vonatkozó normákhoz képest igen önnállóak és emancipál-

tak. Többen egyedül éltek, tanultak Budapesten. „[...] Mikor felnőttem, elhatároztam, hogy elbagozom az otthonom és ápolónőnek tanulok a pesti zsidó kórházban. Mikor leérettségiztem, Pestre költöztem, tanfolyamra jártam és egy zsidó családnál állást vállaltam mint gyereklány. [...]” (Mrs. É. S., 7. o.)

Voltak, akik egyedül is bujkáltak: „[...] szóval visszamentem Budapestre, szereztem keresztény papírokat, és egyedül boldogultam. [...] Ma csodálkozom az akkori bátorságomon, egyedül éltem egy albérletben és minden reggel dolgozni mentem. Dolgozni mentem. Hazamentem. Túl voltam a veszély érzetén és nem féltém.” „[...] azt mondtam az embereknek, hogy szaladtam a bombák elől az anyámmal, elvesztettem minden iratunkkal együtt az anyámat, és az apám a honvédségben barcol. Ezzel a történettel elmentem a belügyminisztériumba. Minden szavamat elbitték, és adtak egy új igazolványt.” (Shoshana K., 12. o.)

Az asszimilált és felvilágosodott magyar zsidók közt egy lánynak is lehettek nagyra törő, „férfias” karrierálmai, de a fasiszmus ebben nemre való különbség nélkül megakadályozta a zsidókat. Beteljesületlen álmaikat még idős korukban, az interjúk készítésekor sem felejtették el, nyilván fontos szerepet játszott életükben, önképükben, önbecsülésükben: „[...] apám gyógyszerész volt. Természetesen azt akarta, hogy a nyomdokaiba lépjek. De a numerus clausus miatt nem vettek fel az egyetemre.” (Mrs. É. S., 8. o.)

„Befejeztem az általános és a középiskolát, és orvosnak akartam tanulni, de ez lehetetlen volt. Úgyhogy tanítóképzőbe mentem. A tanítóképző udvaráról deportáltak minket.” (Magda G., 27. o.)

A narratíva folytonossága eltérő a táborba hurcoltaknál és a budapesti túlélőknél, a koncentrációs táborok sokkal erőteljesebb traumája egy kiemeltebb, hosszabbra nyúló szerepet biztosít annak az időszaknak, míg ez a törés kevésbé jellemző a Pesten maradtaknál.

Az elbeszélésekben a ténytudás és az adatok mellett igen fontos szerepet kapnak az érzelmek, igen fontosak a szorongások, a félelmek, a ritka örömeik. Amit egy férfi túlélő szemérmesen elhallgatna, azt a nők bátrabban kimondhatják. Néhány jellemző példa: „Megbénított minket a félelem”; Minden ilyen alkalommal [közvetlen életveszélyek] vadul vert a szívem”

(Mrs. É. S., 9. o.); „rettenetes érzés volt bemenni egy boltba, ami régen egy zsidóé volt” (Shoshana K., 13. o.); „Nyár volt, június, július. Anyák dorgálták a gyerekeiket, ha rosszul viselkedtek, néha a kezükre csaptak. Néztük őket, és tudtuk, hogy hamarosan mindet megölik. Rettenetes volt.” (Éva B., 24. o.)

is ballom. Mikor végeztek velem, engem vittek. Magamon kívül voltam. Tudom, hogy elszakították a szűzhártyámat, de nem tudom, még mit csináltak.” (Magda G., 29. o.)

Az üldöztetésben női mivoltuk is ellenük fordul, szexista kínzásuk széles skálán mozog a szóbeli megalázásoktól az ismételt meztelenre vetkőztetéseken át egészen a fájdalmas nőgyógyászati kísérletekig: „Egy órán belül megszűntünk emberi lények lenni. Nem volt nálunk egy darab papír vagy rongy sem. Néhány nő az idegességtől menstruálni kezdett. Másoknak hasmenése lett, de az égafta világon semmivel sem tudtunk segíteni.” (Éva B., 23. o.) „Sokkot kaptam a műtőasztalon. Előttem vitték be egy barátnőmet. Ordított. Még most

A fenti példák érzékletesen ábrázolják, hogy a kötetből egy sajátos, különleges és nagyon fontos holokausztnarratíva bontakozik ki, ami a nagybetűs TÖRTÉNELEM megértéséhez és ismeretéhez szinte nélkülözhetetlen, s amiről – miként általában a női narratívákról – a legutóbbi időkig nem esett elég szó, nem hárult rá elég figyelem. A túlélő nők visszaemlékezéskötete sajnós ma még csak angolul olvasható, de fontos lenne, hogy Ilana Rosen kiváló és úttörő munkája magyarul is megjelenjen, hogy minél szélesebb körben befolyásolhassa és gazdagíthassa a holokauszt magyar narratíváját.

Gellér B. István Waldsee-kiállításra készült alkotása
(2B Galéria)